

ANLAM, ANLATIM VE YAZINSAL ÇEVİRİDE ALGILAMA, ANLAMLAMA, YENİDEN ANLATIM SORUNALI İLE BİR ÖRNEKLEME

Prof. Dr. Hasan ANAMUR

Yıldız Teknik Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

Abstract

*This paper focuses on “meaning / meanings” and “level and types of expression” created in literary translation by the source text; on the factors of “perception”, “re-evolution” and “re-expression (de-verbalisation and re-verbalisation)” required for an equivalent translation which is the target text; underlines the often-ignored difference between the ordinary reader and the translator; and proposes an objective method of criticism in evaluation of translated text. This method is further applied to a translation (“*Démocratie*”) from Rimbaud into Turkish.*

Key words: *Literary translation; meaning; expression; perception; re-evolution; re-expression: translation criticism.*

İstanbul Üniversitesi’nce düzenlenen bu Dilbilim Günleri’nde, çeviri eleştirisi üzerine temellendirdiğim bu bildirimle bir yandan dil mantığının, dil bilincinin, dile egemenliğin, dil kullanımının iletişimdeki önemini vurgulamak, öte yandan da bir çıkış bağlamında çıkış diliyle üretilmiş bir metnin farklı bir varış diliyle ve çeviri yoluyla farklı bir varış bağlamına taşınmasında aşılması gereken engelleri bir örnek aracılığıyla irdelemek istiyorum.

Ama önce Bedri Rahmi Eyubođlu'nun řu dizelerine kulak ve gönlül verelim:

“En azından üç dil bileceksin
 En azından üç dilde
 Ana avrat dümdüz gideceksin
 En azından üç dilde düşünüp rüya göreceksin
 En azından üç dil
 Birisi ana dilin
 Elin ayağın kadar senin
 Ana sütü gibi tatlı
 Ana sütü gibi bedava
 Neniler küfürler masallar da caba
 Ötekiler yedi kat yabancı
 Her kelime aslan ağzında
 Her kelimeyi bir dişinle tırnağınla
 Kök sökercesine söküp sıkıracaksın
 Her kelimedede bir tuğla boyu yükselecek
 Her kelimedede bir kat daha artacaksın

En azından üç dil bileceksin
 En azından üç dilde
 Canımın içi demesini
 Canım ağzıma geldi demesini
 Kırmızı gülün alı var demesini
 Atın ölümü arpadan olsun demesini
 Keçiyi yardan uçuran bir demet ottur demesini
 İnsanın insanı sömürmesi
 Rezilliğın dik âlâsı demesini
 Ne demesini be
 Gümbür gümbür gümbürdemesini bileceksin
 En azından üç dil bileceksin
 En azından üç dilde ana avrat dümdüz gideceksin
 En azından üç dil

Çünkü sen ne tarih ne coğrafya
 Ne řu ne busun
 Oğlum Memiş
 Sen otobüsü kaçırmış bir milletin çocuğusun.”

(Eyubođlu 1974 : 195-196)

Zaman zaman ürettikleri olumlu örneklerle karşılaşsak da, otobüsü kaçırılmış olanlar arasına, ne yazık ki, çevirmenlerin önemli bir bölümünü de koyabiliriz.

Burada çıkış metninin iki temel özelliği: “anlam” ve “anlatım” ile varış metnine geçiş sürecindeki üç aşama: “algılama”, anlamlama”, “yeniden anlatım” üzerinde kısaca duracağım ve bir örnek aracılığıyla bu süreçte karşılaşılan sorunları belirlemeye ve bu sorunların nedenlerini gözlemlemeye çalışacağım. Eleştirimi de geliştirmiş olduğum “Beş düzeyli eleştiri yöntemi” aracılığıyla gerçekleştireceğim.

Her yazar metnini bir amaca yönelik olarak tasarlar, yapılandırır ve bir “anlam” oluşturur. Üretim süreci boyunca ilk tasarlanan metin üzerinde değişiklikler olsa, sapmalar görülse, içerik kendiliğinden başka yönler gitse, anlam, şu ya da bu yöntemle gizlenmeye çalışılsa, ya da çok anlamlılık öngörülse de bütün bunlar sonuçta bir amaca yönelik gerçekleşir ve her bir gelişme anlamsal bütün içinde ve kendi içinde yeni bir anlam ya da anlamlar taşır. Gerçeküstücülerin yazınsal üretime uygulamak istedikleri, bilinci devre dışı bırakmayı amaçlayan “otomatik yazı” uygulamasının bile bir içeriği ve kendine özgü bir mantığı ve anlamı / anlamları vardır. Günün birinde salt beyaz sayfalardan oluşturulacak bir çıkış metni hazırlansa ve basılsa, bunun da doğal olarak kendine özgü bir anlamı olacaktır. Bu anlamın / anlamların çevirmence tümüyle algılanması, kavranması zorunludur.

“Anlatım”da yazınsal metinleri öteki yazınsal metinlerden farklı kılan temel özelliktir. Pek çok yapıtın konusu aynı olabilir, “anlatım”ı oluşturan biçim ve biçim her yapıtı ötekilerden ayıran temel özelliklerdir. Örneğin, Proust’un bir romanının bir tümcesi bir sayfa boyunca, hatta sayfalar boyunca dalgalanan, bu dalgalanmalarla okuru bugün ile geçmiş zaman arasında yolculuklara çıkararak biçiminden farklı çevrilmesi çıkış metninin anlamını da, anlatım özelliğini de, metnin dönen bir çark izlenimi yaratan boğuk müziğini de yok eder. “Cinler”in gelişlerini, yarattıkları karmaşayı, sonra da yavaş yavaş uzaklaşıp kayboluşlarını anlatan, belki de ilk resim-şiir örneği olan Hugo’nun şiiri ozanın yapıtına verdiği görsel biçime, baklava biçimine, uygun çevrilmezse tüm özgünlüğünü yitirir. Apollinaire’in bu nitelikteki şiirleri için de aynı gözlem yapılabilir. Bu gözlem tüm yazınsal yapıtlar için geçerlidir, Rimbaud’nun yapıtı için de.

Burada kimi kuramcıların dikkatinden kaçan bir noktayı, okur ile çevirmen arasındaki fark üzerinde durmak istiyorum. Okur, çıkış bağlamında çıkış metninin, çeviri sonrasındaysa varış bağlamında varış metninin alıcısıdır. Her iki bağlamda da okur metni kendi bilisel altyapısına, algılama düzeyine, duyarlılığına, yaşam deneyimine, siyasal görüşüne, dinsel inancına... göre algılar ve anlamı kendine göre, çıkış metninden farklı, hatta çıkış metnine aykırı bile yorumlayabilir. Bu da doğaldır. Okur ile çevirmeni birbirine karıştıran kimi çeviribilimcilerin ileri sürdükleri “çevirmen çıkış metnini yorumlamakta özgürdür”, hatta “çeviri, doğal olarak, yanlış anlama üzerine kuruludur” gibi görüşlerse gerçekçi değerlendirmeler sayılamaz.

Çünkü çevirmen sıradan okurdan farklıdır, çünkü çevirmenlik ciddi ve güç bir meslektir. Çevirmen altyapı bilgisiyle donanmış, yazarın amacını sezmiş, çıkış metninin anlamını / anlamlarını, anlatım özelliklerini iyi kavramış, yazarın çıkış metninde yaptığını varış metninde yeniden oluşturan, yeniden anlatım aşamasında eşdeğerli bir yapıt yaratan bir uzmandır. Ne var ki bu genellikle bu böyle olmadığından, örneğin Kundera, çevirmenlerinin “özgürlüğü”nden kurtulabilmek için yapıtını anadilinde değil, Fransızca yazmaya başlamıştır. Ben çevirmeni Beckett niteliğinde düşünüyorum: kendi metnini varış diline çeviren bir yazar düzeyinde ve niteliğinde.

Çıkış metninin “anlam” ve “anlatım” aşamalarından sonra çeviri düzleminde üç aşama olduğu söylenebilir: “algılama”; “anlamlama” ve “yeniden anlatım”. Yukarıda sahip olması gereken özellikleri saydığımız çevirmen çıkış metnini tümüyle doğru “algılama” durumundadır. Bunun için gerekirse yazarın kimliğinden yaşadığı döneme, dönemin koşullarına, yapıta yüklenmiş olan “anlam”a, yapıtın üretim ve “anlatım” özelliklerine kadar bütünü derinliğine kavramış, duyumsamış olmak zorundadır. Çevirmenin çoğu kez yazarın metnine karşı duyduğu doğal yakınlık da varış metninin çıkış metnine “eşdeğerlilik” açısından uyumunu kolaylaştıracak bir durumdur. Çeviri sürecini kapsayan bu üç aşamanın incelenmesi bu bildirinin sınırlarını çok aşar. Bu nedenle burada ayrıntılara girmeyeceğim.

Çıkış metninin çevirisine uygulayacağım “Beş düzlemlilik nesnel eleştiri yöntemi”ni de burada bir kez daha açıklayacak değilim. Yalnızca bu beş düzlemin başlıklarını belirteceğim:

- 1- Uygulama düzlemi (yazarın amacı ile çevirmenin amacının karşılaştırıldığı; çevirinin “çıkış odaklı” mı, “varış odaklı” mı, yoksa “anlam odaklı” mı olduğunun belirlendiği; anlatım ile yeniden anlatımın – biçem – karşılaştırılmasının yapıldığı düzlem);
- 2- Düzanlamsal düzlem (nesnel bilgi aktarım düzlemi)
- 3- Yananlamsal düzlem (yazınsal, ekinsel, toplumsal, tarihsel, siyasal... olgulara ve bilgilere gönderme yapılan düzlem);
- 4- Biçimsel düzlem (çıkış metni ile varış metninin biçimsel karşılaştırılmasının yapıldığı düzlem);
- 5- İşlevsel düzlem (çıkış metni ile varış metninin okur üzerinde yarattıkları etkinin karşılaştırıldığı ve incelendiği düzlem).

Bu bildirimde görüşlerimi açıklayabilmek için çıkış metni olarak Rimbaud'nun *Démocratie* başlıklı düzyazı şiirini ve çevirilerinden birini inceleyeceğim.

Rimbaud'nun bir yapıtını seçmemin iki nedeni var: bunlardan ilki, bu ozanın anlaşılabilir, ulaşılmaz bir dil kullandığı, şiirlerini değişik etkiler altında birbirleriyle bağıntısız imgeleri ard arda ekleyerek yazdığı için bunlarda bir anlam aramak gerekmediğini; hatta yazdıklarının tanrısal bir aydınlanmanın ürünü olduğunu sananlara bunun böyle olmadığını gösterebilmek. Bu öyle yerleşmiş bir kanı ki, Rimbaud'nun şiir yazmayı bırakıp Afrika'ya gittikten epey sonra Verlaine'in derleyip yayımladığı düzyazı şiirlerini bir araya getiren yapıtının başlığı bile (*Les Illuminations*) türkçeye gereken biçimiyle çevrilememiş, Fransızca başlığıyla bırakılmıştır. Bunun nedeni, bu çevirileri yapanların Rimbaud'nun yapıtını tanrısal bir esinlenmeyle oluşturduğunu düşünmeleri olabileceği gibi, o dönemin sözlükleri yerine günümüz sözlüklerinden yararlanmaları da olabilir. Oysa “illuminations”, Verlaine'in de ilk basıma (Vogue, 1886) yazdığı önsözde belirttiği gibi “coloured paintings / renkli resimler” demektir. Rimbaud'nun başvuru kaynaklarından biri olan Littré'de de bu sözcüğün karşılıklarından biri: “paleografi terimi. Bezek, ortaçağda elyazmalarını süslemek için yapılan resimler”dir. Rimbaud ünlüleri bile renkli düşünmüş (*A siyah, E beyaz, İ kırmızı, Ü yeşil, O mavi...*), şiirlerinin büyük bir bölümünde sözel olarak tablolar resmetmiş bir ozandır. Dolayısıyla, bu yanlış uygulamanın gerçek nedeni, bu çevirilerde “anlam” a ulaşılamamış